

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА
доктора юридичних наук, професора
Кухарєва Олександра Євгеновича
на дисертацію Цеголко Анни Вікторівни
«Цивільно-правовий статус неповнолітніх осіб
як учасників спадкових правовідносин»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дослідження зумовлена передусім необхідністю захисту прав неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин. Слід зважати, що у сучасній вітчизняній цивілістиці цивільно-правовий статус неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин не був предметом окремого дослідження на дисертаційному або монографічному рівні, хоча проблеми спадкового права традиційно перебувають у полі зору науковців (Козловська Л. В. Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав : монографія. Київ, 2015; Спадкове право: кризь призму судової практики : монографія / за ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків, 2021; Михайлів М. О. Правове регулювання відносин спадкування в міжнародному приватному праві : монографія. Львів, 2022).

Актуальність обраної теми зумовлена також складнощами, що виникають у правозастосовчій діяльності у разі закликання до спадкування неповнолітніх осіб. Незважаючи на встановлену в законі презумпцію прийняття спадщини, нотаріусу часто не повідомляють про наявність таких осіб серед спадкоємців неповнолітніх осіб. Через це спадщина оформлюється без урахування часток таких осіб, чим істотно порушуються їхні права.

Обрана тематика дослідження актуалізується також розпочатим процесом рекодифікації цивільного законодавства, який має суттєво оновити підгалузь спадкового права. Зокрема, у § 6.1 Концепції оновлення ЦК України пропонується законодавчо закріпити можливість спадкування дітьми спадкодавця, зачатими вже після його смерті із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій.

Тема дисертації Цеголко А. В. є актуальною та важливою як з точки зору науки цивільного права, так і в частині рекомендацій щодо вдосконалення спадкового законодавства та практики його застосування.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій.

Робота Цеголко А. В. «Цивільно-правовий статус неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин» містить наукові положення, які мають теоретичне значення і практичну спрямованість. Науковою новизною відзначається, передусім, саме дисертаційне дослідження, оскільки воно в Україні викладене в такому ракурсі вперше.

Метою дослідження є всебічний комплексний науковий аналіз цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин, формулювання висновків та пропозицій щодо вдосконалення законодавства України у сфері спадкування неповнолітніми особами, його узгодження з нормами міжнародного приватного права (с. 22). Об'єктом дослідження визначено суспільні відносини, які виникають у сфері спадкування неповнолітніми особами (с. 22), а предмет дослідження – цивільно-правовий статус неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин (с. 23). Проведений аналіз роботи свідчить про те, що дисертантці вдалося досягти поставленої мети та належним чином вирішити окреслені у дослідженні завдання.

Наукові положення, висновки і рекомендації, які викладені в роботі, є достатньо обґрунтованими.

Положення дисертації Цеголко А. В. є виваженими і достовірними, на що вказують використані авторкою методи дослідження. Зокрема, здобувачкою комплексно поєднано застосування філософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Серед загальнонаукових методів, які мають міждисциплінарний характер, в дисертації використано: аналіз, синтез, порівняння, аналогію, теоретичне моделювання, діалектичний метод, історичний метод, індукцію та дедукцію. Крім того, здобувачкою було застосовано порівняльно-правовий, формально-юридичний, метод інтерпретації, юридична герменевтика, а також емпіричний метод.

Структура дисертації обумовлена метою і предметом дослідження. Логічно структуровано зміст розділів роботи, в яких відображено: загальнотеоретичні та методологічні аспекти дослідження (розділ 1); загальна характеристика цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у спадкових правовідносинах (розділ 2); цивільно-правові способи захисту прав неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин (розділ 3). Сама ж дисертація складається з вступу, трьох розділів, що поділені на сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку (акту впровадження результатів дисертації в освітній процес Львівського державного університету внутрішніх справ від 11.10.2023 р.).

Такий підхід до визначення структури і змісту роботи дав можливість всебічно висвітлити значне коло актуальних питань, пов'язаних із спадкуванням неповнолітніми особами.

У всіх розділах дисертантка намагається давати власну оцінку досліджуваним явищам, що свідчить про наукову спроможність самостійного опрацювання теми.

Правильний, послідовний порядок подачі матеріалу дозволив побудувати переконливу систему аргументації, що відображає як найбільш відомі в цивілістиці підходи щодо вирішення проблематики дослідження, так і власну позицію. Зокрема, авторка дотримується традиційного розуміння правового статусу фізичної особи як сукупності прав та обов'язків, ураховуючи, що наявність у фізичної особи окремих прав та межі самостійного їх здійснення залежать від досягнення певного віку та регулюються державою (с. 86).

Крім того на с. 91 обґрунтовано наголошується, що дієздатність як активний елемент правосуб'єктності не є вродженою властивістю людини, а реальною здатністю (властивістю) суб'єкта права активними діями реалізовувати у тих чи інших правовідносинах правоздатність, набувати і здійснювати суб'єктивні права та обов'язки.

У дисертації виявляються визначальні ознаки цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб: динамічність – обсяг прав, обов'язки та відповідальність змінюються залежно від вікового порогу, такі зміни є об'єктивними, часто незалежними від волі особи, не персоніфікованими подіями; обмеження чіткими

віковими рамками; побудова на основі загального правового статусу особи; комплексність; існування додаткових гарантій і особливих умов правового захисту; особливі способи адаптації загальних норм цивільного права (с. 93, 94).

У роботі на с. 105 справедливо зазначається, що презумпція прийняття спадщини не спростовується набуттям неповнолітньою особою повної цивільної дієздатності (наприклад, у разі укладення шлюбу, працевлаштування за трудовим договором, на підставі факту батьківства чи материнства).

Дослідницький матеріал, викладений на с. 105, 106, дозволив авторці належним чином обґрунтувати твердження про те, що оскільки законодавець не вимагає вчинення неповнолітньою особою або її представником дій щодо прийняття спадщини, відсутні правові підстави для визначення неповнолітнім особам додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини. Хоча, як свідчить судова практика, представники неповнолітніх спадкоємців часто звертаються до суду саме із позовами про визначення додаткового строку для прийняття спадщини.

Не викликає заперечень позиція, що на неповнолітніх осіб не поширюється загальне правило ч. 1 ст. 1272 ЦК України: якщо спадкоємець протягом встановленого строку не подав заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її (с. 106).

Дисертантка доходить висновку про доцільність застосування до неповнолітніх осіб терміну «фактичні спадкоємці», оскільки під час спадкування такими особами діє презумпція прийняття спадщини (пасивне спадкування), що виключає обов'язковість подання заяви про прийняття спадщини.

Переконливою видається думка здобувачки, згідно з якою не допускається адресна відмова від прийняття спадщини за правом на обов'язкову частку через порушення конструкції ст. 1241 ЦК України (с. 119, 120). Право на обов'язкову частку у спадщині має особистий характер та зумовлено непрацездатністю (за станом здоров'я або за віком) конкретного спадкоємця.

Слід позитивно оцінити здійснений в роботі аналіз особливостей спадкування речей, які знаходяться в індивідуальному банківському сейфі (с. 132–135). З цього приводу стверджується, що проведення опису вмісту індивідуального банківського

сейфу необхідно не так для охорони спадкового майна, як для визначення його обсягу. Це пояснюється тим, що саме банк приймає від клієнта цінності, контролює їх поміщення в сейф і подальше одержання, несе відповідальність за втрату (нестачу) або пошкодження цінностей, тобто всі процедури відбуваються за участі банку і ним контролюються (с. 146).

Варто відзначити надане на с. 150 дисертації визначення змісту суб'єктивного права на захист спадкових прав як сукупності нормативно закріплених повноважень конкретного учасника спадкових правовідносин, які визначають вид і міру можливої поведінки, спрямованої на захист порушених, оспорюваних або невизнаних прав (законних інтересів). Суб'єктивне право на захист включає як засоби матеріально-правового, так і засоби процесуально-правового характеру.

Належним чином обґрунтованим є твердження здобувачки про доцільність звернення до суду із віндикаційним позовом у разі, якщо квартира, яка входить до складу спадщини, була продана неналежним спадкоємцем. Саме цей позов, на переконання авторки, забезпечить захист порушеного права, а не позов про визнання права власності та про визнання недійсним договорів, на підставі яких майно перейшло (с. 156).

Як справедливо наголошується в дисертації, захист спадкових прав неповнолітніх спадкоємців часто пов'язаний із захистом права на обов'язкову частку у спадщині. Такий захист може здійснюватися шляхом звернення до суду з різними видами позовних вимог, наприклад, про: визнання права на обов'язкову частку у спадщині; виділення відповідної частки спадкового майна; компенсацію вартості обов'язкової частки у спадщині; поділ спадкового майна.

Окрема увага приділена в роботі (с. 188–190) захисту спадкових прав неповнолітніх осіб під час перерозподілу спадщини. З цього приводу зазначається, що перерозподіл спадщини здійснюється за наявності таких умов: сплив строку для прийняття спадщини: проведення первісного розподілу спадщини. Як слушно наголошується на с. 189 рукопису, на практиці найчастіше питання перерозподілу спадщини виникає у випадках, коли нотаріусу не було повідомлено про існування ще

одного неповнолітнього спадкоємця, який не відмовився в установленому порядку від прийняття спадщини, а тому є таким, що прийняв спадщину.

Позитивною рисою цієї роботи є також широке використання судової практики з обраної тематики – як національних судів, так і Європейського суду з прав людини. При цьому значний пласт наукового матеріалу дисертаційного дослідження не є формальним статичним узагальненням судової практики, остання виступає лише об'єктом дослідження, за допомогою якого висвітлені особливості розгляду судами спадкових справ за участю неповнолітніх осіб.

Дисертаційне дослідження спирається на серйозний масив використаної спеціальної літератури, список якої налічує 190 джерел. Робота написана грамотно, сприймається легко і з інтересом.

Дисертація «Цивільно-правовий статус неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин» і наукові публікації Цеголко Анни Вікторівни виконані на належному науковому рівні.

Здобувачка, судячи з її дисертації та опублікованих праць, належним чином оволоділа методологією наукової діяльності.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях. Основні положення й висновки, сформульовані в дисертації Цеголко А. В., опубліковано у шести фахових наукових виданнях, а також у восьми тезах доповідей на науково-практичних конференціях (одні тези опубліковані у співавторстві). Вивчення наукових публікацій, зарахованих за темою дисертації, дає підстави для висновку про повноту викладу в них наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Таким чином, результати дослідження пройшли належну апробацію відповідно до вимог, установлених Міністерством освіти і науки України.

Відповідність тексту дисертації вимогам академічної доброчесності. У дисертації Цеголко А. В. «Цивільно-правовий статус неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин» не виявлено порушень академічної доброчесності. У роботі відсутні академічний плагіат, самоплагіат, фабрикації, фальсифікації. У

дисертації та публікаціях здобувачки наявні посилання на джерела інформації у разі використання ідей, тверджень та інших відомостей, дотримано вимоги норм законодавства про авторське право, а також надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності та використані методики досліджень. Авторкою дотримано вимоги ст. 42 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. щодо академічної доброчесності.

Аналіз дискусійних положень дисертації та основні зауваження. Разом з тим, позитивно оцінюючи рецензовану роботу, необхідно зазначити, що дисертація містить низку положень, оцінок, висновків і пропозицій, які відображають спірні теоретичні позиції або суб'єктивне сприйняття їх здобувачкою, що спонукає до дискусії з їх приводу, а саме:

1. Не завжди в роботі робляться відповідні посилання. Так, на с. 106 дисертації стверджується, що згідно з поточною судовою практикою, неповнолітнім спадкоємцям доцільно подавати заяву про прийняття спадщини з практичної точки зору, коли для належного оформлення прав на успадковане майно потрібне свідоцтво про право на спадщину.

На цій же сторінці зазначається, що судова практика ґрунтується на тому, що для з'ясування обставин прийняття неповнолітньою особою спадщини необхідно встановити факти, що спадкоємець на час відкриття спадщини є неповнолітньою особою і ця особа не подавала заяву про відмову від прийняття спадщини.

Утім відсутнє жодне посилання на конкретне судове рішення, в якому визначена окреслена позиція.

2. Потребують додаткового обґрунтування під час публічного захисту правові наслідки неотримання згоди органу опіки та піклування на вчинення правочину, спрямованого на відмову неповнолітньою особою від прийняття спадщини. Зокрема, на с. 117 рукопису дисертантка стверджує, що відмова від прийняття спадщини неповнолітнього спадкоємця, вчинена його піклувальником без згоди органу опіки та піклувальника, є нікчемною. Своєю чергою, аналогічний правочин, вчинений батьками неповнолітньої особи кваліфікується вже як оспорюваний. У цьому аспекті

слід пояснити, як впливає суб'єкт вчинення цього правочину (піклувальник або батьки) на кваліфікацію відповідної правової дії.

3. На с. 127 дисертації наводяться випадки, коли вжиття заходів з охорони спадкового майна набуває ознак обов'язковості у разі закликання до спадкування неповнолітньої особи. Зокрема, серед таких випадків визначено знаходження спадкового майна на тимчасово непідконтрольних територіях.

Така позиція видається спірною, адже заходи з охорони спадщини вчиняються шляхом опису спадкового майна та складанням акту опису. При цьому відповідні нотаріальні дії вчиняються нотаріусом за місцем відкриття спадщини (гл. 9 розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України). У разі знаходження спадкового майна на непідконтрольній території нотаріус об'єктивно позбавлений можливості вжити заходів щодо охорони цього майна через відсутність фізичного доступу до нього.

4. Авторка стверджує, що після прийняття спадщини всіма спадкоємцями правовідносини між ними щодо спадкового майна переходять із площини спадкових у площину цивільних, сімейних правовідносин, які пов'язані зі здійсненням спадкоємцями правомочностей власника конкретного майна (с. 138).

Водночас більш переконливою видається точка зору, згідно з якою спадкове правовідношення виникає з часу відкриття спадщини та триває до моменту оформлення спадщини спадкоємцями. Останній юридичний факт пов'язаний із отриманням свідоцтва про право на спадщину. До цього спадкове правовідношення не може вважатися завершеним.

5. Важко погодитися із висловлюванням про те, що у книзі 6 ЦК України не закріплені спеціальні способи захисту цивільних прав (с. 151).

Наведений висновок не відповідає структурі книги 6 ЦК України, в якій міститься широкий арсенал спеціальних способів захисту прав спадкоємців. Йдеться, зокрема, про усунення від права на спадкування (ст. 1224 ЦК України), визнання заповіту недійсним (ст. 1257 ЦК України), зміну черговості одержання права на спадкування (ч. 2 ст. 1259 ЦК України), зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині (ч. 1 ст. 1241 ЦК України), тлумачення заповіту (ч. 2 ст. 1256 ЦК України). Тим більше, що у подальшому

авторка аналізує такі спеціальні способи захисту прав спадкоємців, як усунення від права на спадкування (с. 157), тлумачення заповіту судом (с. 160), визнання заповіту недійсним (с. 161), визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину (с. 162).

Однак, висловлені зауваження в цілому не заперечують концептуальні положення дисертації Цеголко А. В. «Цивільно-правовий статус неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин», у своїй більшості стосуються дискусійних проблем, не спростовують висновку щодо належного рівня рецензованого дослідження і не впливають на загальну позитивну оцінку роботи та її наукову і практичну цінність.

Дисертантка володіє достатніми теоретичними знаннями, має необхідний практичний досвід застосування законодавчих положень, що стали предметом її дослідження, вдало аналізує проблемні питання та критично їх оцінює. Вона проявила безсумнівну здібність до самостійного ведення науково-дослідної роботи на належному науково-теоретичному й методологічному рівні.

Практичне значення отриманих результатів полягає у використанні й можливості використання розроблених пропозицій та висновків у: *науково-дослідній роботі* – для подальших наукових досліджень сфери спадкового права; *законотворчій діяльності* – для внесення змін та доповнень до нормативно-правових актів, які регулюють спадкові відносини, учасниками яких є неповнолітні; *правозастосовній діяльності* – можуть застосовуватись у діяльності органів нотаріату, пов'язаній з оформленням спадкових прав неповнолітніх осіб, охороною спадкового майна, а також у процесі розгляду судами справ, пов'язаних із захистом прав неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин; *освітньому процесі* – під час проведення занять з навчальних дисциплін «Цивільне право», «Цивільне право та процес», «Приватне право: практика тлумачення і застосування», а також в процесі самостійної підготовки здобувачів бакалаврського та магістерського рівнів вищої освіти (акт впровадження Львівського державного університету внутрішніх справ від 11.10.2023 р. № 85).

Загальна оцінка дисертації та її відповідність встановленим вимогам. За своїм змістом, ступенем новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною

значущістю здобутих результатів, а також за змістом, кількістю, обсягом публікацій і повнотою опублікованих здобувачкою матеріалів дисертаційна робота Цеголко Анни Вікторівни «Цивільно-правовий статус неповнолітніх осіб як учасників спадкових правовідносин» відповідає вимогам, установленим Порядком присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а також Вимогам до оформлення дисертації, затв. наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40.

На підставі викладеного вважаю, що представлена до захисту дисертація є завершеною науковою працею, що містить нові науково-обґрунтовані результати, які у сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для юридичної науки, а її авторка Цеголко Анна Вікторівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент

**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу
факультету № 6
Харківського національного
університету внутрішніх справ**

Александр Кухарев

Олександр КУХАРЄВ